

Ds Boodt uit Delft preekt hier in het geheim in de bosjes tussen de barakken van het kamp Vught: een voortzetting van de „Hagepreek”-traditie, die terecht ook door de rooms katholieken werd overgenomen. Deze tekening van het geestelijk verzet, dat zelfs onder het directe oog van de Duitsers niet gebroken kon worden, is van de hand van de overleden gevangene, de schilder Reinhart Dozy.

grote doel als hij: de strijd voor het recht tegen de bedreiging van de anti-Christ. Reeds Jan Luyken bezong bijna drie eeuwen geleden de geloofs zekerheid van deze helden in een lied op de vrome, waarvan het laatste couplet luidt:

Verliest hij zijn have en leven tegader,
 Zo komt hij, zo komt hij te nader,
 Zijn Heere, zijn oorsprong, zijn rijkdom, zijn leven,
 Waarom dan, waarom dan gebleven? . . .

Dit lied zal velen van onze illegale werkers uit het hart gegrepen zijn. En mede, omdat zij geleefd hebben uit dit geloof, en de vrijheid boven have en leven hebben liefgehad, is het ons mogelijk om van die vrijheid weer in betrekkelijke rust te kunnen genieten.

8. VERRAAD

Onder de wapens, waarvan de Duitsers in ons land zich hebben bediend om het verzet te schaden en zo mogelijk te breken, is dat van het verraad verreweg het gevaarlijkste geweest. Het meest afdoende verdedigingswapen hiertegen had een listig opgezette methodische contra-spionage kunnen zijn, maar deze is in ons land, met name in de LO en LKP, nooit tot ontwikkeling gekomen. De beveiliging van het verzet had een sterk conservatief karakter, veroorzaakt door:

- a. de typisch democratische opbouw van de organisatie, waardoor centraal genomen, landelijke maatregelen moeilijk en slechts langzaam door te voeren waren;
- b. de onbekendheid met het werk, deels ontstaande uit gebrek aan medewerkers, die militair of politieel geschoold waren;
- c. het altijd nijpende tijdsgebrek, waardoor men liever een maximum aan risico nam, dan

dat men een aantal moeilijk te ontberen krachten afzonderde voor een speciale beveiligingsdienst.

Wat tijdwinst leek, werd echter door de vele arrestaties tijdverlies. Na elke belangrijke arrestatie deed men enkele simpele pogingen om zich te beveiligen, maar men holde zodoende altijd achter de feiten aan. Hier en daar zijn enkele pogingen tot contra-spionage gedaan en enig succes is er wel geweest. O.a. is door de FC een signalementenblad met foto's van provocateurs uitgegeven.

Maar praktisch moest elke groep en zelfs elke medewerker zich individueel beveiligen door de grootst mogelijke voorzichtigheid. Aan voorzichtigheid heeft het vooral in de beginperiode van het verzet maar al te veel ontbroken; de eenvoudige, rustige, dikwijls naïeve burgermensen, waaruit de verzetters grotendeels bestonden, moesten door schade en schande wijs worden in dit moeilijke werk. En hoe kon men dit werk doen zonder elkaar het grootste vertrouwen te schenken? Vooral waar men hier niet als in de meeste andere landen, werkte in kleine, op zichzelf staande groepen, maar in groot landelijk verband, was het niet te vermijden, dat dagelijks personen uit verschillende plaatsen of gewesten werden samengebracht, die elkaar nauwelijks of in het geheel niet kenden; die slechts van elkaar vertrouwden, dat ze oprecht samenwerkten aan hetzelfde grote gemeenschappelijke doel en die bij iedere ontmoeting met hun inlichtingen ook zichzelf in vol vertrouwen uitleverden.

Dat de gevolgen catastrofaal moesten zijn, wanneer een van deze mensen op een kwade dag tot verraad zou komen, valt te begrijpen. Het enige, wat de overblijvenden zouden kunnen doen om het verraad te keren, zou zijn, de verrader zo spoedig mogelijk op te ruimen, maar zelfs indien het dadelijk zou gelukken om hem, ondanks de bescherming, die hij ongetwijfeld van de vijand zou genieten, binnen korte tijd onschadelijk te maken, dan zou toch het verraad reeds onherstelbaar zijn geschied.

In een vorige paragraaf — onder de titel: Beveiliging — bespraken we reeds de middelen, waarvan men zich bediende om een ramp als deze, indien die zou gebeuren, binnen zo nauw mogelijke grenzen te beperken, en in het vervolg van dit hoofdstuk — onder de titel: Liquidaties — zullen we zien, hoe het nauwe geweten van de illegale werkers, dat hen bellette, een verrader neer te schieten voordat zijn schuld onomstotelijk vast stond, deze lieden dikwijls zeer gunstig is geweest. Hier dienen we — na wat we hierboven zeiden — allereerst op te merken, dat een geval van opzettelijk verraad onder de kopstukken van het verzet, de bouwers, de oprichters, de organisatoren, in het algemeen: de leidende figuren, plaatselijk, provinciaal zowel als landelijk, in de LO- en LKP-wereld nooit is voorgekomen. Dit is een opmerkelijk feit, dat nog eens duidelijk doet uitkomen, dat het verzet voor al deze mensen geen kwestie van avontuur is geweest, maar een zaak van de hoogste beginselen, waarvoor ze liever stierven dan die te verraden. De Duitsers hadden zelf weinig kans, het verzet te breken. Hun taal was de voornaamste belemmering. Zij hingen bij hun werk geheel af van Nederlanders, die zich in hun dienst stelden, vrijwillig of gedwongen.

We zouden de volgende soorten kunnen onderscheiden:

- a. mensen, soms NSB'ers, die geheel buiten het verzet stonden, maar die occasioneel iets er van merkten en dit doorgaven aan SD-instanties;
- b. provocateurs, te onderscheiden in diegenen, welke zich om materiële voordelen in dienst der Duitsers stelden; anderen, die het deden vanwege hun nationaal socialistische overtuiging, en eindelijk diegenen, die illegaal werk hadden verricht, gearresteerd werden en „omzwaaiden” nadat ze door de Duitsers onder druk werden gezet;
- c. incidenteel verraad van illegale werkers in de gevangenis, waarbij de grens tussen opzettelijk, vrijwillig verraad en afgedwongen mededelingen soms zeer moeilijk te trekken is, en waarvan wij uitsluiten, dat de gevangene soms enkele onbelangrijke mededelingen

Den Heer G.P. Gosman
Utrecht.

Kameraad,

U ontvangt onderstaande antwoord op Uw rondschrĳven No 27.

3 kerken in Doorn.

- 1 Ned. Herv. Kerkplein aan de straatweg.
Pred. Ds Ybema.
Staat in zijn preeken lijnrecht tegenover N.S.B.
Uitlating op de kansel, als zou de nieuwe tijd de oude met de voeten treden is voldoende bewijs. Steunt de W.H.N. niet.
- 2 Ger. Kerk. Kampweg. idden in het dorp Doorn.
Pred. Ds Esselink.
Spreekt zich elke Zondag zeer positief uit tegen de nieuwe tijd.
Steunt W.H.N. niet.
- 3 RK. kerk Acacialaan. (in een bioscoopzaal).
Geen vaste geestelijke, wordt bestuurd vanuit Maarn, waar steeds zeer fel tegen het Nat.Soc. wordt gepreekt.

Hou zee,

G. ten Broek

Doorn, 23 Juni 1943
W. de Zwijgerlaan 2

Dit laaghartige aanbrengen had eigenlijk weinig zin. Van bijna iedere gemeente was nl. iets dergelijks te zeggen.

Gelukkig kon hij nog juist op tijd onderduiken. Verder heeft de babbelzucht nogal eens slachtoffers geëist en tegen veler verwachting in is sommiger ervaring, dat vrouwen zwijgzamer waren dan mannen.

Er waren kleine plaatsen, waar bijna ieder op de hoogte was met de namen der verzetslieden en soms was dit ook moeilijk te vermijden. In streken met een sterk gemeenschapsgevoel was dit zo erg niet.

Maar één persoonlijke vijand met een laaghartig karakter kon hier toch, bv. door een anonieme brief aan de SD, heel wat kwaad stichten. Dergelijke brieven zijn door bijna elk hoofd van de landwacht, door elke SD-instantie ontvangen en slechts in enkele uitzonderingsgevallen heeft men na de bevrijding de schrijvers kunnen ontdekken, zodat de meesten van deze lieden nog vrij en ongestraft onder ons rondwandelen. Een enkele maal gelukte het tijdens de bezetting om hun werk ongedaan te maken. Zo ontdekte een vrouwelijke postbeambte te Grootegast een brief, gericht aan een berucht gestapo-agent. Deze brief bleek een anoniem schrĳven te bevatten, waarin bezwarende mededelingen werden ge-

deed om de aandacht van belangrijke zaken af te leiden.

Van deze vormen van verraadis dat van mensen buiten het verzet het minst schrĳnend en meestal ook het minst ingrijpend geweest.

In een deel van de gevallen gaven de illegale werkers, vooral in het begin, hier zelf enige aanleiding toe door hun gebrek aan voorzichtigheid, door teveel gepraat, door interessant te doen of door de mensen teveel te vertrouwen.

Toen eens in het Noorden enkele KP'ers werden uitgezonden om een politieman te liquideren, vroegen zij in het kleine dorp waar de man woonde, heel naïef de weg naar hun contactman, met het gevolg, dat die, waar de twee vreemden door heel het dorp gesignaleerd waren, na de liquidatie gearresteerd had kunnen worden.

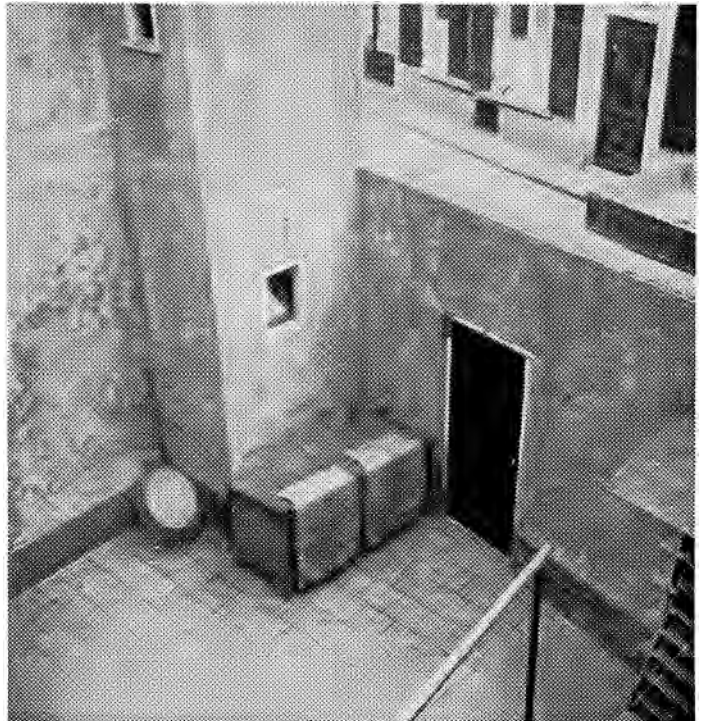
daan over enige inwoners van het dorp. Van die tijd af controleerde zij dagelijks alle uitgaande post en het gelukte haar nog meerdere soortgelijke brieven op te vangen. Naar aanleiding van het handschrift vatte de illegaliteit verdenking op tegen een inwoner van het dorp. De postbeambte verkocht hem met een rood stipje gemerkte postzegels om zekerheid te krijgen, maar nimmer werd een brief met een dergelijke postzegel door hem aangeboden. Wel bleek, dat hij ook in een naburig dorp een postkantoor bezocht. Zolang men niet geheel zeker was van zijn schuld, kon en wilde men geen poging doen om de man onschadelijk te maken. Maar toen hij na de bevrijding gevangen werd genomen en verhoord, bekende hij vrijwel dadelijk, dat hij de anonieme schrijver was.

Ernstiger, want meer doelbewust, werd in de meeste gevallen het verraad, wanneer eigenbelang of geldzucht de drijfveren vormden. Er zijn individuen geweest, die voor een klein, niet „illegaal” vergrijp door de landwacht of NSB-politie gearresteerd, van de altijd bestaande gelegenheid gebruik maakten om hun vrijheid te kopen met het verraad van wat hun toevallig over de illegaliteit ter ore was gekomen. Zelfs de beruchte Willy van Erp (alias Willy Marcus) is op deze wijze tot zijn luguber verraderswerk gekomen. Toen van zijn zwarte groothandel in wijnen ook de SD in Arnhem de dupe was geworden, werd hij gearresteerd en bij een jong illegaal werker in de cel gesloten. Deze werd door hem uitgehoord en toen hij zijn inlichtingen aan de SD doorgaf, werd besloten, dat hij tegen betaling door zou gaan met dit werk. Hij wist zich in te dringen in illegale organisaties, waarschuwde de SD als die ergens zijn slag kon slaan en niet tevreden met het uitleveren van zijn slachtoffers, liet hij zich bij de arrestatie aan hen vastboeien en hoorde hen in de cel verder uit. Op deze wijze zijn meer dan 20 personen door hem op het executieterrein gebracht. Zijn grootste slag heeft hij aan de KP-Aalten toegebracht. ¹⁾

En naast hem staat een grote rij van gelijksoortige individuen, die voor een meer of minder groot bloedgeld, soms voor een luttel bedrag, Joden en onderduikers hebben verraden en met wier berechting nog jaren na de bevrijding de perskolommen werden gevuld.

Tot deze soort verraders moeten ook vele Nederlanders worden gerekend, die in vaste dienst waren bij de SD. Voor een groot deel bestonden zij uit politiebeambten, die, belust op promotie en begerig naar andere voordelen die zij zagen glanzen, of zelfs maar om hun eigen veiligheid te verzekeren, zich in dienst van de vijand stelden; soms oppervlakkige, maar ook wel geraffineerde en gewetenloze subjecten, schijnbaar zonder eigen politieke of morele overtuiging, willoze werktuigen in handen van de bezettende macht.

Nog feller en gevaarlijker dan zij waren dikwijls de overtuigde nationaal socialistische bij de politie, ofschoon onder hen ook edeler naturen werden aan-

De binnenplaats van een huis in Doesburg, met het konijnenhok, waarin Zwarte Kees (Cornelis Ruizendaal †), de leider van de KP-Aalten, zich bij een Duitse overval schuil hield. Toen een Duitser hem ontdekte werd Zwarte Kees in het konijnenhok na een vuurgevecht gedood. De overval was het gevolg van provocatie door Willy Marcus. (Zie I, pag. 478 e.v.)

¹⁾ Zie I, pag. 482 e.v.

getroffen, die zich voor de laaghartigste methoden om hun politieke tegenstanders onder het volk onschadelijk te maken niet altijd wilden lenen.

Wij willen hier op de motieven, die al deze mensen geleid hebben bij hun gevaarlijk werk niet verder ingaan. De namen van Poos en Slagter, of hoe al die schurken verder geheten mogen hebben, zullen nog lang ieder die met hen in aanraking is geweest, met afschuw vervullen. Voor honderden illegale werkers betekende het werk van deze volksverraders de dood. Zonder hun hulp zouden de Duitse politie-ambtenaren slechts een klein deel van hun activiteit hebben kunnen ontplooiën.

Op een lijn met deze mensen of nog lager dan zij, moeten getaxeerd worden die nationaal socialistische Nederlanders, die zonder bij de politie werkzaam te zijn, de vijand de behulpzame hand boden bij het opsporen of zelfs gevangennemen van illegale werkers. Zij werden het lastigst toen de instelling van de landwacht aan deze lieden de bevoegdheid van zelfstandig optreden gaf.

Hun onervarenheid en domheid heeft hen gelukkig minder gevaarlijk doen zijn dan wel werd verwacht, maar toch hebben zij het verzetswerk soms zeer bemoeilijkt en een groot aantal onderduikers aan de vijand uitgeleverd. Als een der felsten onder hen mag gerekend worden een boer uit Doezum, Pier Nobach, een brutale kerel met een laagstaand karakter, die van de inval der Duitsers af met de vijand heulde en — vooral nadat zijn zoon door de illegaliteit was neergeschoten — als een wildeman woedde tegen alles wat als anti-Duits bekend stond en de gehele omgeving terroriseerde. Pogingen om hem te liquideren mislukten alle en pas het feit van de bevrijding maakte hem onschadelijk.

Ook Duitse militairen traden soms op als provocateur. Zoals die officier, verzorgd in het Redemptoristenklooster in Wittem (L). Hij wilde onderduiken en kreeg voor dat doel contact met de LO. Maar toen hij op de bewuste dag op een van te voren afgesproken plaats in het veld de illegale werkers ontmoette, lagen de mannen van Nitsche, het hoofd van de SD in Limburg, in het koren op de loer. Deze provocatie heeft ernstige gevolgen gehad. ¹⁾

Een ander voorbeeld is dat van twee SS'ers, die in het krijgsgevangenenkamp der KP bij Helden wisten binnen te dringen, maar door melding van andere krijgsgevangenen gelukkig tijdig ontdekt konden worden. Na onderzoek werden zij geliquideerd.

Meer dan dit soort verraad echter interesseert ons dat van binnen uit, omdat het bedreven werd door mensen, die in een sfeer van vertrouwen, vaak van vriendschap, hadden samengewerkt met hen, die zij plotseling tot hun slachtoffers maakten. Wanneer wij gaan zoeken naar de motieven, die deze mensen hebben geleid tot hun judasdaad, dan kunnen wij in het algemeen zeggen, dat zij zichzelf liever hebben gehad dan de zaak waarvoor zij streden en meestal dat hun eigen veiligheid of hun eigen belang hun boven alles ging. Er was bij hen geen totale overgave, geen volmaakte toewijding, hoe ijverig en gewillig zij zich ook van hun opdrachten gekweten hadden. Wat voor Judas, de discipel des Heren gold, gold in meerdere of mindere mate ook voor hen: zij volgden slechts zolang als het met hun eigen belangen scheen overeen te komen. Zij waren genegen voor de vrijheid te werken, te vechten desnoods, zij wilden er niet voor lijden. Keerde het lot zich tegen hen, dan namen zij wraak door alles te vernietigen, wat zij hadden helpen bouwen en daarmee het leven of de vrijheid van hun vroegere vrienden, die zij van dit standpunt af wel als hun verleiders moesten zien.

Er zijn enkele uitzonderingsgevallen, waarin persoonlijke rivaliteit reeds voldoende was om iemand tot verraad te brengen, zo in het geval van Frans Michon, een individu, dat in het Duitse leger had gediend en na zijn desertie in Sexbierum in illegale kringen was opgenomen. Toen men hem tenslotte toch niet vertrouwde en hem dwong om te vertrekken,

¹⁾ Zie I, pag. 341 e.v.

verraadde hij het hele dorp aan een bevriende SS'er.

En er is een ander geval van een illegaal werker, die liefde opvatte voor een vrouwelijke medewerkster, en die, nadat zij was gearresteerd, zich bij de SD vervoegde om haar vrijheid te kopen voor de prijs der vrijheid van al zijn andere medewerkers.

Maar regel was, dat iemand tot verraad kwam om zijn eigen huid te redden, wanneer hij zelf was gearresteerd.

Nu is het niet gemakkelijk om hier de juiste grens te trekken. De gevallen zijn niet zeldzaam, dat een illegaal werker bij zijn verhoor

door de SD — soms na zware mishandeling, soms alleen onder pressie van bedreiging — meer of minder belangrijke mededelingen over zijn eigen werk en dat van zijn vrienden heeft gedaan, namen en adressen heeft genoemd, de opbouw van een organisatie heeft uiteengezet, kortom, zoals dat heette, stevig heeft „gebraakt”, waardoor dikwijls slachtoffers zijn gevallen. Toch mogen we hier niet van verraad spreken. Niet ieder had de kracht om te zwijgen bij de beestachtige methoden van verhoor en foltering, die door de vijand werden toegepast, en de grote angst van veel illegale werkers was juist, dat zij die kracht, wanneer hun beurt zou gekomen zijn, niet zouden blijken te bezitten.

Ons is een geval bekend van een uitstekend illegaal werker, die, om zichzelf te beproeven en te harden, zich enige malen zeer gevoelig door een vriend heeft laten afranselen. Toen hij gevangen genomen werd, is hij na zware folteringen de dood ingegaan, zonder een naam te noemen.

Zo zijn er ook verzetslieden geweest, die zich 's nachts plotseling lieten wekken en zich dan scherp lieten verhoren, om zich op dergelijke situaties in de gevangenis voor te bereiden. Verraad is herkenbaar aan zijn vrijwillig karakter, aan het handeltje met de vijand en aan het judasloon van de invrijheidstelling of vermindering van straf, dat daarna het deel werd van de verrader.

Beschrijven we twee gevallen, die beide wel als grensgevallen zijn gezien, om onze bedoelingen te illustreren.

Het eerste betreft dat van Bob Jesse, de verrader van Weert, waardoor de kopstukken der Limburgse illegaliteit op 21 Juni '44 in handen van de vijand vielen. Bob was een illegaal werker, die meer werk verrichtte dan zijn zenuwen konden verdragen en zich in over-

De schuilplaats in de kelder op Liauckemastate te Sexbierum, waarin de KP'ers zich bij de overval t.g.v. het verraad van Frans Michon hadden verborgen. Maar de verrader had zelf voorheen ook van deze schuilplaats gebruik mogen maken, zodat de Duitsers direct de tegels wisten te vinden die tot de schuilplaats toegang verschaften. (Zie I, pag. 437.)
Cliché: Fries Dagblad.

spannen toestand uit het werk terugtrok. De rust was hem echter niet gegund. Zijn medestrijders zochten hem op en overreedden hem om, ondanks zijn gebrek aan zelfbeheersing, zijn oude plaats in de illegaliteit weer in te nemen. Hij deed het en toen hij gevangen werd genomen, leefde hij geestelijk in een toestand, waarin de SD gemakkelijk spel met hem kon hebben. Hij vertelt, dat hij ondanks bedreiging en mishandeling gezwegen heeft, totdat de Duitsers een joodse moeder binnenbrachten met twee jonge kinderen. De Duitsers dreigden Bob, dat zij in zijn tegenwoordigheid deze beide kinderen de benen zouden breken, indien hij bij zijn zwijgen bleef volharden. Dat dit waarschijnlijk geen loos dreigement was, staat voor ieder vast, die de duivelachtige wreedheid der moffen heeft leren kennen, en in dat donkere uur, geestelijk murw geslagen door angst en ellende en door de smeebeden van de joodse moeder, is Bob bezwiken. Hij noemde Weert als plaats, waar een geheime samenkomst van de districtshoofden der LO zou plaats vinden en leidde enkele dagen later zelf de bloedhonden naar de plaats van samenkomst, waar met acht andere verzetsleiders ook Ambrosius (Johannes J. Hendrixx †) door hen kon worden gearresteerd. En zo goed kweet Bob zich van zijn opdracht, dat hij zelfs een goede kans om zijn vrienden te waarschuwen, voorbij liet gaan. Hij had nl. een afspraak op het station met een andere illegale werker die hem naar de afspraakplaats leidde. Hem had hij kunnen vertellen, dat de SD hen volgde, maar hij deed het niet.

Het tweede geval betreft de koerierster Gé Bleeker, alias Rennie, in Groningen, voor wie geen opdracht te veel of te gevaarlijk was, maar die, toen zij als eerste een adres op de Turfsingel binnentrad, waar een KP-vergadering gehouden zou worden, en welk adres door de SD bezet bleek te zijn, meteen na haar arrestatie het kenteken noemde, waaruit de overige bezoekers zouden afleiden, dat alles veilig was op dat adres (een krant voor het raam) en die, nadat de meesten van haar vroegere medewerkers reeds waren gearresteerd, de SD de weg wees naar het huis van een hunner, die niet verschenen was. Na haar invrijheidsstelling gevangen genomen door de illegaliteit, met het doel haar te liquideren, wist zij zich bij een verhoor door twee leden van de rechterlijke macht volkomen schoon te praten en, ondergedoken in Drente, wist zij het vertrouwen van de illegaliteit zo volledig te herwinnen, dat op hetzelfde adres, waar zij in huis was, een geheime zender werd geplaatst. Toen deze zender gepeild was door de SD en een overval het gevolg was, wees zij de Duitser reeds bij de huiszoeking door gebaren, waar de marconist zich schuil hield en noemde nog voor haar overbrenging naar de gevangenis de namen van de man, die haar verzorgd had en van de koerier van de zender, met wie zij een liefdesbetrekking onderhield, en niet veel later alles, wat zij van de illegaliteit te weten was gekomen, terwijl zij zich bij vrouwelijke arrestanten liet opsluiten om die uit te horen. ¹⁾

Het verschil tussen beide gevallen zal ieder duidelijk zijn. In het eerste geval is sprake van een noodlottig besluit, met een bloedend hart en in radeloosheid genomen door een slachtoffer van de gruwelijke verhoormethoden der nazi's. In het tweede geval van koele berekening, volledige spontane medewerking, harteloosheid, karakterloosheid. Het bijzonder gerechtshof te Roermond concludeerde dan ook in het eerste geval tot vrijspraak. In het tweede geval werd door de bijzondere gerechtshoven te Groningen en Assen de doodstraf uitgesproken, welk vonnis in cassatie verminderd werd tot levenslang.

Wij zagen in deze beide gevallen reeds, dat het verraad in provocatie begon over te gaan. De betekenis van deze rechtskundige term heeft zich in de bezettingstijd verruimd. Men verstaat hieronder in illegale terminologie niet maar alleen het uitlokken of tarten tot een „overtreding”, maar ook het zich aansluiten bij een illegaal werker of zich indringen in een illegale organisatie onder het mom van goed vaderlander en met het vooropgezette doel om deze op de geschikte tijd te verraden.

¹⁾ Zie I, pag. 430.

Deze provocateurs hebben ontzettende drama's in de illegaliteit teweeg gebracht. Velen van hen zijn als illegaal werker begonnen en de aanleiding tot hun luguber, geslepen werk was hun arrestatie.

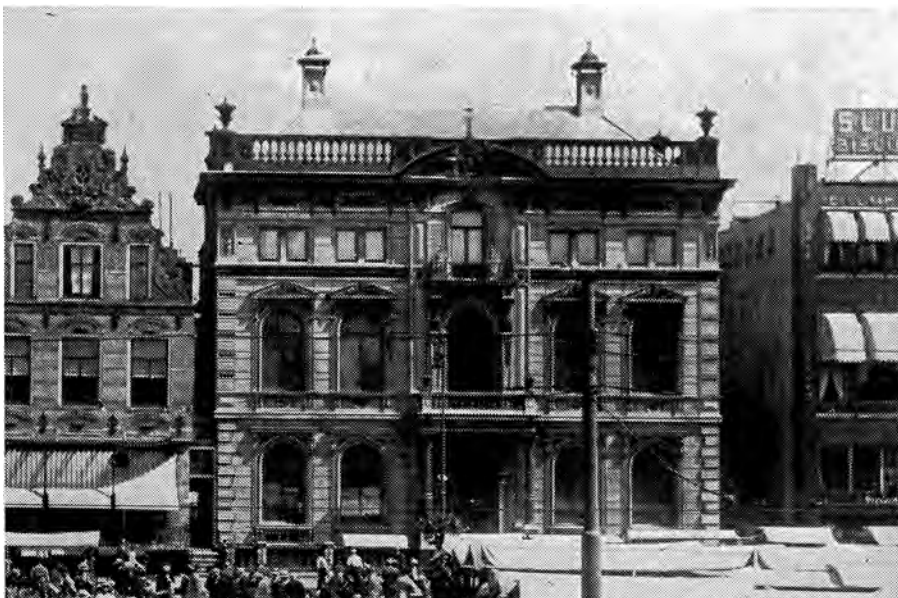
Niet altijd was dit het geval. Bij de hierboven genoemde koerierster Rennie hebben gevoelsoverwegingen — zij had omgang met de SD'er Becker — waarschijnlijk een grote rol gespeeld. En in meerdere gevallen is dit met vrouwelijke verraadsters het geval geweest. Natuurlijk ontbrak het ook hier niet aan mensen, die uit materialistische of avontuurlijke overwegingen tot dit werk geneigd waren. De boven reeds genoemde Willy Marcus is er een voorbeeld van.

Een ander voorbeeld is dat van het drietal: Vastenhout, Van Wesemael en Jordens, die zich in de LO-Limburg binnendrongen, zgn. met mogelijkheden voor pilotentransport. Een transport van zeven piloten werd gearrangeerd en door drie der medewerkers, Harry (Hendrikus H. Tobben †), Jet en Paul, aan de heren in Apeldoorn afgeleverd. Alleen Jet keerde terug. De nieuwe contacten deelden later mede, dat Harry en Paul van de gelegenheid hadden gebruik gemaakt om ook naar Engeland te gaan. Hoe ongeloofwaardig dit ook was, na enige tijd kwam de afgesproken slagzin uit Engeland door: „Waar werd oprechter trouw, dan tussen man en vrouw, ter wereld ooit gevonden.” Men was gerust gesteld en de pilotentransporten over de nieuwe lijn gingen door.

Maar toen kwam er bericht van een ontslagen gevangene, dat hij Paul in het kamp Haaren ontmoet had. Wat moest men nu geloven? Dat dit laatste bericht een truc was van de SD, of dat er op een raadselachtige wijze met het telegram was geknoeid? Men nam nog een steekproef. Harry moest over de radio uit Engeland medelen, waar hij zijn laatste vacantietocht had doorgebracht. Toen keerde Jet van een volgend pilotentransport niet terug. Maar de Engelse radio berichtte enige tijd later: „Harry neemt alleen deel aan de elfstedentocht.” Niemand vermoedde toen, dat het beruchte England-spiel van Schreieder de verraders in staat stelde zich te legitimeren. Toen echter een definitief bericht binnen kwam, dat Harry, Paul en Jet in het kamp Haaren zaten, besloot men eindelijk tot liquidatie van het drietal over te gaan.

Deze drie speelden hun spel overigens voortreffelijk, want zij gaven zelf ook voor, te vrezen,

dat in de top boven hen ergens verraad werd gepleegd. Maar zij vielen door de mand in een gesprek toen zij elkaar geheime tekens gaven, die een medewerker toevallig door een spiegel kon zien. Op 6 November '43 werden Vastenhout en zijn vrienden naar Roermond gelokt voor de ontvangst van piloten. Vandaar werden zij overreed mee naar Sittard te gaan en toen ging het te voet met de begeleider in de richting van Susteren.

Het Scholtenshuis. Dit is het gebouw van de SD in Groningen, waaraan de illegale werkers uit het Noorden verschrikkelijke herinneringen hebben.

Foto: Folkers.

Het bleek achteraf een verstandige maatregel geweest te zijn om het gevechtsterrein niet in Roermond te kiezen, want Vastenhout had daar een val opgesteld. Onder het viaduct even ten noorden van Sittard zou de liquidatie plaats vinden. Maar een boerenkar, die dreigde gelijktijdig met de vier mannen bij het viaduct aan te komen, stuurde het programma enigmatischer in de war. De medewerkers, die bij het viaduct klaar stonden, waren nu gedwongen de verraders achterop te fietsen. Zij deden dit en even later ontstond er een vuurgevecht, waarin Jordens sneuvelde, maar waarbij, door het weigeren van twee revolvers, Vastenhout en Van Wesemael, hoewel gewond, wisten te ontkomen, nadat zij zelf ook een van de jongens een verwonding hadden toegebracht.

Ook onder piloten en Franse krijgsgevangenen, die door de illegaliteit voortgeholpen werden naar het Zuiden, kwamen soms provocateurs voor. Men was dus op zijn hoede bij de controle. Ook de taal was soms een uitstekend middel om de wolven van de betrouwbare kudde te scheiden. Eens moest men een Franse krijgsgevangene verwerken, die voorgaf uit het district Bayonne te komen. Men vertrouwde hem niet, haalde Rob Kooymans, een leraar Frans uit de LO-Breda erbij, die het dialect goed kende. Gelukkig bleek het wantrouwen misplaatst te zijn. De man sprak het dialect perfect. Maar het kwam ook wel eens anders uit. In begin '44 werd er in de Z.O. hoek van Groningen een „pilot” ontdekt, die het wantrouwen opwekte van de man, die hem voort zou helpen, o.a. omdat hij vloeiend Duits sprak en een merkwaardig soort Engels. Hij werd toen samengebracht met een reeds eerder aangekomen piloot en door deze man uitgehoord, waarbij bleek, dat hij van de luchtvaart zo goed als geen verstand had en toen hij zo onvoorzichtig was om de dienstbode enkele brieven te geven, met het verzoek om deze te posten, bleek hij een Duits militair te zijn, die zich in de pilotenlijn trachtte in te dringen. In overleg met de officier van justitie werd de man geliquideerd.

De meest beruchte provocateurs Johnny de Droog, Frans Fergonet, en de koeriersters Edith en blonde Annie, zijn allen tot dit werk gekomen na hun arrestatie als illegaal werker. Met welk doel, zal men vragen, hebben deze mensen verzetswerk kunnen verrichten, wanneer zij zich naderhand zo ijverig voor de vijand inspanden? Naar onze mening hebben zij geen hoger doel nagestreefd dan het avontuur van het werk zelf en dikwijls ook het voordeel, dat zij ervan verwachtten. Waar wij trachtten het vroegere leven van deze mensen na te gaan, bleek meestal dat zij moreel en financieel onbetrouwbaar waren geweest — nu bleken zij het ook politiek te zijn. Het kon hun niet schelen, voor wie zij werkten, als zij maar een wild en avontuurlijk leven konden leiden, en in dienst van de Duitsers beviel hun dat het best door de grotere mate van veiligheid en door het strelend gevoel van macht, dat het hun, geboren lafaards, gaf.

Dat lafheid van karakter vaak een grote rol heeft gespeeld bij doorgaand verraad, bewijst ook een aantal gevallen van provocateurs, die om lijfsbehoud de eerste stap op deze weg gezet hadden en die daarna zo onder de beklemming van de SD kwamen of de dreigementen der SD zo vreesden, dat zij het moreel niet op konden brengen om terug te gaan; zij gingen dikwijls tegen hun zin voort op de verkeerde weg.

Het bestek van dit hoofdstuk leent er zich niet toe om over de daden der provocateurs breed uit te weiden. Men zal ze elders in dit gedenkboek op verschillende plaatsen tegenkomen. Bepalen wij ons hier tot enkele, wellicht minder bekende bijzonderheden.

We beginnen dan met een veel omstreden en geheimzinnige figuur, nl. Brune, alias Visser. Deze man zwaaide om van illegaal werker tot provocateur na zijn arrestatie in 1942. Hij haatte zijn collega-provocateur Johnny de Droog, die hij de schuld gaf van zijn arrestatie en liep met plannen rond om hem met hulp van een verzetsgroep uit de weg te ruimen. Door de arrestatie van een KP'er kwam dit de SD en daarna ook Johnny zelf ter ore en deze arresteerde Brune in Januari '44 op het station te Dieren. Hierdoor zou Brune's rol

in deze omgeving voorlopig uitgespeeld zijn. Immers, indien hij door de SD weer losgelaten werd, zou het vertrouwen, dat hij hier van de illegaliteit genoot, een gevoelige klap gekregen hebben. Maar de illegaliteit zelf kwam Brune te hulp. Zij bracht een groot bedrag aan geld bijeen om haar „medewerker” los te kopen en hij kwam weer op vrije voeten, zonder dat het argwaan wekte in de illegaliteit. Daarna vertrok hij toch maar uit zijn oude omgeving en in Amsterdam gelukte het hem de Persoonsbewijzen Sectie der LO, de zgn. PBS op te rollen¹⁾, waardoor bekende figuren uit het verzet, de LO-Topleden De Gooyer (Johannes Hessels †), Jan Oosterhof (Marinus Westerbeek †), Lex (Hendrik A. van Wilgenburg †), de koerierster Clara en indirect ook Jacques (Izaäk van der Horst †) van de LKP, Vosje (Hendrik Veldhuis †) en vele anderen het slachtoffer werden. Zelfs toen nog wist Brune het vertrouwen van de illegaliteit te behouden, door, zeer geslepen, te waarschuwen voor de Duitse overval, maar pas op een tijd, toen de Duitsers hun slag al voor een groot deel geslagen hadden. Pas geruime tijd na de bevrijding werd hij gearresteerd en het kostte veel moeite om de bewijzen van zijn verraad bijeen te brengen.

Edith (Miep Oranje) werd koerierster van Hugo, lid van het Centraal Bureau. Zij maakte een buitengewoon flinke indruk. Zelfs was ze eens, naar ze vertelde, uit de gevangenis ontsnapt. In zes weken tijds kwam ze op de hoogte van een groot deel der contacten van haar opdrachtgevers en later bleek, dat zij van elke brief van het CB die zij voor Hugo typte, een copie voor de SD had gemaakt. Toen sloeg zij haar slag, waardoor over het gehele land arrestaties konden worden verricht, terwijl Hugo zelf slechts, doordat hij een latere trein had genomen dan hij had afgesproken, aan arrestatie ontsnapte.

Later kwam aan het licht, dat zijn koerierster het liefje was geweest van de SD'er Oel-schlägel en waarschijnlijk zwaar betrokken was geweest in de ruzies tussen verschillende SD-agenten. Misschien heeft dit haar het leven gekost, zij is althans spoorloos verdwenen, terwijl geen bericht van haar liquidatie door de illegaliteit is binnengekomen.

Een van de belangrijkste verraadzaken in de geschiedenis van het verzet van het laatste jaar der bezetting is de zaak Van Arkel geweest, waarvan men elders in dit boek een uitvoerig verhaal vindt²⁾. Van Arkel had de stichtingsstatuten voor Het Parool opgesteld en was daarna ook aangetrokken door de Stichting '40-'45 om de statuten te maken. Hij was getrouwd en aankomend jurist. Hij is in zoverre een uitzondering op andere provocateurs, dat hij niet als de meesten door arrestatie tot verraad gekomen is, maar dat amoureuze gevoelens bij hem zeker een grote rol hebben gespeeld. Hij vervoegde zich nl. bij Viebahn van de SD te Amsterdam, om een koerierster vrij te krijgen, met wie hij blijkbaar een verhouding had. Dit gelukte hem en in het gesprek met Viebahn komt zijn karakterloosheid uit, doordat hij inging op een voorstel van deze SD'er, mee te helpen, „de illegaliteit te sparen, door de leiding op te rollen”. Hij bedong daarbij, dat de gearresteerden niet gefusilleerd zouden worden. Dat is inderdaad niet gebeurd. Op 12 Januari '45 werd de Stichtingsvergadering te zijnen huize overvallen. Hij ontsnapte met Hugo in zijn schuilplaats, maar bij hen voegde zich, tegen de afspraak met de SD in, bovendien Bob van „De Waarheid”. Gearresteerd werden: Van Andel (Trouw), Ruys (NSF) en De Kanter (VN). De illegaliteit stond voorlopig voor een raadsel. Zij werd nl. misleid door het feit, dat enige weken tevoren ook een huiszoeking bij Van Arkel had plaatsgevonden, althans volgens zijn zeggen. Maar er waren drie zeer merkwaaardige dingen, die tot nadenken stemden. In de eerste plaats wist de SD, dat ze niet alles te pakken had met drie man en niettemin liet ze geen post achter. In de tweede plaats was het luik van de schuilplaats midden in de kamer en eenvoudig te zien, de SD liep er herhaaldelijk overheen. In de derde plaats liep Hugo, toen hij naar de schuilplaats ging, in de gang langs een SD'er heen, die naar binnen stormde en hem niet

¹⁾ Zie I, pag. 82 en 620.

²⁾ Zie I, pag. 123 e.v.

De boom waartegen de twee SS'ers in het krijtsgevangenkamp van de KP-Helden, geliquideerd werden. (Zie pag. 144.)

arresteerde. Dit alles was vreemd, maar het gaf geen aanwijzing. Veertien dagen later echter werd Hugo gearresteerd op een wijze, die omtrent de betrouwbaarheid van Van Arkel tot nadenken stemde. Men hield van uit de verte contact met hem en deed, alsof men hem volkomen vertrouwde, maar nam intussen zijn maatregelen, in samenwerking met de recherche van de KP-Amsterdam. Er werd een afspraak gemaakt met Van Arkel, een koerierster ontmoette hem op de Westermarkt en leidde hem naar een adres op de Keizersgracht, onopvallend omringd en beschermd door KP'ers. Deze maatregel was, naar later bleek, onnodig geweest, daar Van Arkel de SD van deze afspraak niets verteld had, omdat hij eerst het contact met de illegaliteit op eigen houtje wilde verstevigen. Deze roekeloosheid werd zijn einde. Hij werd gevangen genomen en verhoord en moest, daar

hij zich spoedig vastpraatte, na enkele uren zijn verraad bekennen. Toen hem gevraagd werd, hoe het toch bestaanbaar was, dat een illegaal werker zijn vrienden verraadde, antwoordde hij: „Ik heb geen karakter, meneer”. Nadat hij zelf zijn proces-verbaal gedicteerd had, werd hij overgelaten aan de KP, die hem met een drankje trachtte te vergifigen, wat mislukte, waarna hij op straat werd doodgeschoten.

Ook Johnny de Droog en Frans Fergonet hebben reeds tijdens de bezetting hun verraderswerk met hun leven moeten betalen. Fergonet, de joden-„handelaar”, ontslagen onderwijzer en gefailleerd bankier, werd in Groningen geliquideerd. Het lijkt van Johnny de Droog, ex-rijwielhandelaar te Arnhem, een van de meest geslepen provocateurs, die de illegaliteit heeft belaagd, en op wie tal van KP'ers tevergeefs jacht hebben gemaakt, werd na de bevrijding opgegraven in de buurt van Amersfoort en het vermoeden bestaat, dat hij in een landhuisje bij Gorssel, waar hij na Dolle Dinsdag met een collega zijn intrek had genomen, zelfmoord heeft gepleegd. Liever dan een relaas te geven van zijn wandaden, vertellen we hier een interessant voorval, waaruit blijkt, dat ook deze bedrieger nog wel eens bedrogen kon worden.

Het gebeurde reeds eind '41. Toen wist Johnny contact te krijgen met enkele Amsterdamse leden van de OD over een wapenleverantie uit de Betuwe naar de hoofdstad. Er werden verschillende vergaderingen gehouden, waarbij Johnny, die zich hier Bakker noemde, tenslotte toch om onverklaarbare redenen bij een der leden enig wantrouwen wekte. Deze stelde zich daarom de volgende dag in verbinding met de recherche-afdeling van de OD, gaf een beschrijving van de kerels, die bij hem op bezoek waren geweest en kreeg een foto voorgelegd van Johnny de Droog, waarin hij zijn wapenleverancier herkende. Wat nu te doen? De Amsterdammer stelde list tegenover list. Hij vervoegde zich bij de Amsterdamse SD in de Euterpestraat en deed aangifte van het feit, dat men hem in een illegale organisatie wilde lokken, die wapens verzamelde. Op last van de SD werd met Bakker een samenkomst geënceneerd en de SD zat op de loer en arresteerde de verrader, die geboeid werd weggevoerd. De Amsterdammer hield zich enkele weken schuil, maar bleek veilig thuis te kunnen blijven. Later, toen hij meer ingevoerd was in het illegale werk en de geruchten over de gevaarlijke provocateur door heel het land gingen, speet het hem

ontzettend, dat hij deze pracht gelegenheid om de verrader te liquideren, had laten voorbij gaan. Maar zo ver was men in '41 nog niet.

Een beruchte en gevaarlijke provocateur, de man, die onder zeventien verschillende schuilnamen heeft gewerkt en zijn slachtoffers bij honderden kon tellen en die na de bevrijding na lang zoeken gevonden werd in de Engelse zone van Duitsland, waar hij reeds weer een baan had bij de Secret Service, is Anton van der Waals, de rechterhand van de listige SD'er Schreieder in het nu wereldbekende Englandspiel, de grootste provocatie hier te lande met de Engelse geheime dienst als slachtoffer.

Hoe gewetenloos deze aarts-verrader optrad, blijkt o.a. uit een verslag over het eerste bezoek, dat hij bracht aan het huis van de bekende verzetsman Hans (Theodorus Dobbe †). Toen diens vrouw blijk gaf hem niet te vertrouwen, zei hij: „Kijk mij recht in de ogen, ik heb een lieve moeder te verliezen.” En bij het leven van zijn moeder zwoer hij een valse eed.

Gewetenloos waren al deze provocateurs. Juist daardoor hebben zij hun noodlottig werk met zoveel succes kunnen verrichten. In die gewetenloosheid maakten zij misbruik van de nauwheid van geweten onzer verzetslieden, die hen vele malen, als zij wantrouwen wekten, voor een welverdiende dood bewaarde en die, zoals wij hieronder bij het hoofdstuk *Liquidaties* zullen zien, naast de karakterloosheid van de verraders wel zeer sterk uitkomt.

9. LIQUIDATIES

In het voorjaar van '44 werden Johannes Post en zijn oudste KP'er Jan (Johannus W. Wildschut †) naar een contactadres ontboden, waar een illegaal werker uit de omgeving hun hulp kwam inroepen voor de liquidatie van een NSB'er. Bij navraag bleek, dat deze NSB'er nog geen verraad had gepleegd, maar er zeker toe in staat zou zijn, zodra hij de kans zou krijgen een goede slag te slaan, en bovendien een zeer fel en onaangenaam mens was. Om die redenen was men gaarne van hem verlost, maar Johannes en Jan weigerden beslist en in de bespreking legden zij er de nadruk op, dat het neerschieten van een medemens zelfs in deze tijd geen avontuurtje was, maar een hoogst ernstige daad, waarvoor men te allen tijde rekenschap moest kunnen afleggen aan de wettige autoriteiten en voor God. En het was bij die gelegenheid, dat Jan de nadien nogal eens in illegale kringen aangehaalde woorden sprak: „Het is wat, meneer, om iemand zomaar voor Ons lieven Heer te plaatsen.”

Deze woorden waren vrijwel iedere illegale werker, die aan een liquidatie heeft moeten meewerken, uit het hart gegrepen. Al spraken ze er wel eens erg luchtig over, al legde Bertus (Leendert M. Valstar †) de beste methode om iemand neer te schieten op de volgende wijze uit: „Je fietst iemand achterop en dan zeg je: „Pang” en dan is hij er geweest, heel eenvoudig!” — de toon van zo'n gesprek was niet meer dan een camouflage van de afschuw, die „de jongens” voor dergelijke operaties voelden: niet om het gevaar, dat er aan verbonden was, maar om de grote verantwoordelijkheid waar ze voor terugschrokken, en om het voor hun gevoel onridderlijke van de daad. KP'ers, die in een gevecht met moffen of landwacht zonder aarzelen een vijand hadden neergeschoten, schrokken voor een liquidatie terug, omdat zij er een te grote gelijkenis met sluipmoord in zagen. En er moest vaak lang met hen gepraat worden, vóór ze konden inzien, dat de daad geoorloofd, ja geboden was ter bescherming van de goede zaak en als noodweer moest worden gezien. Al is het voorgekomen, dat men zonder noodweer een NSB'er of Duitser liquideerde, dit is in de illegaliteit nooit goedgekeurd. Verreweg de meeste liquidaties waren weloverwogen. De Top der LKP richtte daartoe zelfs een kleine organisatie op: de KPO (O van opsporing of opruiming), onder leiding van Hans (Theodorus Dobbe †). Een bewijs is overigens ook,